

⁶ Ярко В. В. Интервью с президентом Нотариальной палаты Свердловской области // Нотариальный вестник. – 2002. – № 12. – С. 46.

⁷ Проблемы борьбы с отмыванием денежных средств или иного имущества, приобретенных незаконным путем (Материалы «круглого стола») // Государство и право. – 2001. – № 2. – С. 116-117.

⁸ Роль нотариата в противодействии коррупции и теневой экономике. – М.: Региональный общественный фонд ИНДЕМ, 2003. – С. 5.

⁹ Klitgaard Robert. Controlling Corruption. – Berkeley CA: University of California Press. – P. 25-26.

¹⁰ Tort cost trend: an international perspective. – Tillinghast, 1989.

¹¹ Питання юридичної відповідальності нотаріуса досліджується в літературі, як правило, в загальнотеоретичному аспекті (Родионова Е. В. Социальная природа ответственности // Социальное и пенсионное право. – 2006. – № 3. – С. 16; Глаголев П. В. Юридическая ответственность в системе мер государственного принуждения. Автореф. канд. юрид. наук. – Саратов, 2007. – С. 7; Шахорский П. В. Нотариат в условиях правовой реформы // Нотариальный вестник. – 2003. – № 9. – С. 23.

¹³ В літературі питання підстав і умов відповідальності є дискусійним (Витрянский В. В. Договорное право. Т. 1. – С. 569; Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право, 1997. – С. 576-582; Советское гражданское право / Под редакцией О. А. Красавчикова, Т. 2. – С. 353.

Резюме

Стаття присвячена проблемним аспектам протидії процесам криміналізації економіки засобами нотаріату.

Ключові слова: протидія криміналізації економіки, нотаріат.

Резюме

В статье анализируются проблемные аспекты противодействия процессам криминализации экономики средствами нотариата.

Ключевые слова: противодействие криминализации экономики, нотариат.

Summary

In article is analyzed the theoretical and practical problems of determination of notary meaning at the system of opposition to economic criminalisation by notary means.

Key words: the opposition to economic criminalisation, notary.

Отримано 29.03.2010

С. С. БИЧКОВА

Світлана Сергіївна Бичкова, кандидат юридичних наук, доцент, професор Національної академії внутрішніх справ

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У СПРАВАХ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Поряд із юридичними фактами та нормами цивільного процесуального права, однією з підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин, а отже, передумовою набуття правового статусу особи, яка бере участь у справах позовного провадження, є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Слід констатувати, через свою природу правосуб'єктність є складною юридичною властивістю. Досліджуючи правову природу та структуру правосуб'єктності, більшість вчених дійшли висновку, що вона складається з двох елементів: правоздатності і дієздатності. При цьому саме цивільна процесуальна дієздатність у складі цивільної процесуальної правосуб'єктності викликає найбільше наукових суперечок.

Учасниками наукового диспуту щодо законодавчої дефініції цивільної процесуальної дієздатності, кола суб'єктів зазначеної правової категорії, її обсягу та підстав набуття, зазвичай, виступають такі вчені-процесуалісти, як: К. В. Гусаров, Д. Р. Джалілов, В. В. Комаров, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Д. М. Чечот, М. С. Шакар'ян, М. Й. Штефан, В. Н. Щеглов, С. В. Щербак та ін.

Приєднаємося до дискусії з окресленої проблематики і ми, при цьому *метою* нашої наукової розвідки буде дослідження юридичної природи цивільної процесуальної дієздатності визначеної групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин – осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, з наступним розробленням висновків та науково-обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України.

Однією із складових цивільної процесуальної правосуб'єктності осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, є цивільна процесуальна дієздатність, тобто здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права і виконувати свої обов'язки у суді.

Виходячи із положень ст. 29 ЦПК України, цивільну процесуальну дієздатність у будь-якому разі мають усі:

- 1) фізичні особи, які досягли повноліття, усвідомлюють значення своїх дій і можуть керувати ними;
- 2) фізичні особи, які не досягли повноліття, але зареєстрували шлюб. У такому випадку цивільна процесуальна дієздатність виникає з моменту реєстрації шлюбу;
- 3) фізичні особи, яким надано повну цивільну дієздатність у порядку, встановленому ЦПК України. Відповідно до ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду:
  - фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором;
  - неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

Проте слід зауважити, що повна цивільна дієздатність надається не тільки судом, а й органом опіки та піклування (ст. 35 ЦК України). У зв'язку з цим, виникає запитання: чому законодавець не наділяє цивільною процесуальною дієздатністю осіб, яким повну цивільну дієздатність надано органом опіки та піклування, адже наслідки отримання повної цивільної дієздатності однакові для всіх неповнолітніх осіб, незалежно від того, хто їм таку дієздатність надавав? Крім того, у ч. 3 ст. 29 ЦПК України не враховано, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Ці особи набувають повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації їх як підприємців (ч. 3 ст. 35 ЦК України).

Проаналізувавши положення, закріплене у ч. 3 ст. 29 ЦПК України, можна стверджувати, що за логікою законодавця у разі набуття особою повної цивільної дієздатності, вона автоматично стає повністю цивільно-процесуально дієздатною. Враховуючи це, особи, яким повну цивільну дієздатність надано органом опіки та піклування, а також неповнолітні особи зареєстровані як підприємці мають бути наділені цивільною процесуальною дієздатністю.

Тому, у відповідному контексті доцільним видається внести зміни до редакції ч. 3 ст. 29 ЦПК України, виклавши зазначену правову норму таким чином: «У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому законом, надано повну цивільну дієздатність».

Потрібно мати на увазі, що у випадку припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття або визнання його недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, а також у разі припинення до повноліття фізичної особи трудового договору, підприємницької діяльності набуто нею повна цивільна дієздатність зберігається (ч. 2 ст. 34, ч. 5 ст. 35 ЦК України). А значить, у відповідній особі зберігається і цивільна процесуальна дієздатність;

4) юридичні особи. Цивільна процесуальна дієздатність юридичних осіб виникає і припиняється одночасно з цивільною процесуальною правосудністю, тобто відповідно з моменту їх створення або з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про їх припинення.

У цілій низці відносин, що регулюються нормами цивільного, сімейного, трудового права та інших галузей матеріального права, неповнолітні (особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) наділяються відповідною дієздатністю, тобто вони можуть вступати у такі правовідносини особисто (наприклад, відповідно до ст. 32 ЦК України ці особи мають право самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним ними на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку) тощо). Тому у неповнолітніх осіб може виникнути потреба у захисті своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів. Крім того, у передбачених законом випадках вони особисто несуть відповідальність (ст. 33 ЦК України).

Зважаючи на це, законодавець визначив, що неповнолітні особи наділяються цивільною процесуальною дієздатністю (мають право особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді), однак лише за наявності двох умов у сукупності:

- 1) справа виникла з відносин, у яких вони особисто беруть участь. Наприклад, дитина, яка досягла 14 років, може звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України), про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК України);
- 2) інше не встановлено законом.

Указане правило поширюється і на фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, оскільки вони також можуть особисто укладати певні правочини, самостійно нести відповідальність (ст. 37 ЦК України).

Однак потрібно враховувати, що і неповнолітні особи, і особи, цивільна дієздатність яких обмежена, не завжди зможуть повною мірою оцінити ситуацію, яка склалася при розгляді їх цивільної справи. А тому, суду надано право залучити до участі в таких справах законних представників зазначених осіб (ст. 39 ЦПК України), які б допомогли захистити їх інтереси. Залучення до справи законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена, залежить виключно від розсуду суду.

На практиці може виникнути ситуація, коли ще до закінчення провадження у цивільній справі її учасник, інтереси якого представляли законні представники (звичайно, тільки фізична особа), набуває цивільної процесуальної дієздатності. В юридичній літературі було висловлено думку, що з моменту отримання

цивільної процесуальної дієздатності неповнолітньою особою функції законних представників припиняються. Усунення їх від участі у справі оформлюється постановлянням відповідної ухвали¹. Таку позицію ми вважаємо слушною.

Виходячи із змісту ст. 29 ЦПК України, можна зробити висновок, що малолітні (особи, які не досягли 14 років), неповнолітні особи у справах, що виникають з відносин, у яких вони не беруть особистої участі, а також недієздатні особи цивільної процесуальної дієздатності не мають. Тому їх інтереси у суді представляють законні представники.

Водночас, із аналізу ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України випливає, що малолітні й неповнолітні особи (навіть, якщо такі особи беруть участь у справах, які виникли з відносин, в яких особисто вони участі не брали) наділяються деякими процесуальними правами та обов'язками, тобто певним обсягом цивільної процесуальної дієздатності. Так, зокрема, цим особам надається право безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки, отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд тощо.

Таким чином, на сьогодні наявні колізії правових норм, закріплених у ч. 2 ст. 29 та ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України. А отже, законодавцеві необхідно узгодити між собою положення зазначених статей ЦПК України. Ми вважаємо, більш доцільним внести зміни саме у ст. 27-1 ЦПК України, оскільки, у першу чергу, малолітні та неповнолітні особи (зважаючи на вік, досвід, розвиток, психологічні особливості тощо) не завжди можуть розуміти сутність того, що відбувається у цивільному процесі, а також не завжди можуть усвідомлювати значення свої дій та керувати ними. Видається, у відповідному контексті за малолітніми та неповнолітніми особами доцільно залишити тільки здатність здійснювати ті процесуальні права та виконувати ті процесуальні обов'язки, які передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Враховуючи викладене вище, пропонуємо викласти у новій редакції:

1) ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України: «Під час розгляду справи малолітня або неповнолітня особа здійснює процесуальні права та виконує процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України»;

2) ч. 1 ст. 29 ЦПК України: «Здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільну процесуальну дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, за винятками, встановленими у ч. 2 цієї статті, ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України, а також юридичні особи».

Згідно зі ст. 74 Закону України «Про міжнародне приватне право» цивільна процесуальна дієздатність іноземних осіб в Україні визначається відповідно до права України. Проте на вимогу суду, який розглядає справу, іноземна юридична особа має представити оформлений належним чином документ, що є доказом її правосуб'єктності (сертифікат реєстрації, витяг з торгового реєстру тощо).

Як відомо, цивільна дієздатність фізичних осіб буває трьох видів: повною, неповною і частковою (статті 31-35 ЦК України). Проаналізувавши ст. 27-1, ст. 29 ЦПК України, можна стверджувати, що на відміну від неї цивільна процесуальна дієздатність може бути: 1) повною, тобто особа має здатність особисто здійснювати усі цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки; 2) частковою, якою наділені малолітні і неповнолітні особи в силу ст. 27-1 ЦПК України.

Звертаючи свій погляд до тематики нашого дослідження, акцентуємо: фізичні та юридичні особи, беручи участь у справах позовного провадження, наділяються здатністю особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки сторони, третьої особи, їхніх представників, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб. Отже, разом з цивільною процесуальною правосудністю, яка визначає здатність суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, мати цивільні процесуальні права та обов'язки осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, цивільна процесуальна дієздатність формує цивільну процесуальну правосуб'єктність. Остання, у свою чергу, і є передумовою набуття правового статусу особи, яка бере участь у справах позовного провадження. Як слушно зауважив К.В. Гусаров, «цивільна процесуальна правосуб'єктність як загальна передумова правоволодіння та правоздійснення реалізується на рівні законодавчого закріплення правового статусу суб'єктів процесуальної діяльності»². Тільки маючи здатність мати та особисто здійснювати цивільні процесуальні права, а також виконувати обов'язки сторони, третьої особи, їхніх представників, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб, фізичні та юридичні особи можуть бути їх носіями, тобто набути відповідного правового статусу особи, яка бере участь у справах позовного провадження.

При цьому слід зауважити, особа має бути наділена цивільною процесуальною правосуб'єктністю для того, щоб бути саме суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин.

Проте, щоб стати стороною або третьою особою у справах позовного провадження достатньо бути цивільно-процесуально правосудною. Наявність у повному обсязі другої складової цивільної процесуальної правосуб'єктності – цивільної процесуальної дієздатності, не є обов'язковою. Цивільна процесуальна дієздатність визначає тільки можливість фактичного особистого здійснення фізичними та юридичними особами цивільних процесуальних прав і виконання цивільних процесуальних обов'язків сторін та третіх осіб.

Хоча відповідний висновок не стосується фізичних та юридичних осіб, які виступають у правовому статусі представників сторін і третіх осіб, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб. Зазначені суб'єкти у всіх випадках мають брати особисту участь

у розгляді справи, а отже, наявність повної цивільної процесуальної дієздатності у складі їх правосуб'єктності є обов'язковою.

Наприкінці дослідження цивільної процесуальної дієздатності зупинимося на правових наслідках звернення до суду особи, яка немає відповідного її обсягу.

Так, п. 2 ч. 3 ст. 121 ЦПК України визначає, що суд має повернути позовну заяву у випадку, коли вона подана недієздатною особою.

Із змісту наведеної норми вбачається: якщо позовну заяву буде подано не недієздатною особою, а, зокрема, особою, яка не має відповідного обсягу цивільної процесуальної дієздатності (наприклад, малолітньою особою у віці до 14 років), суд провадження у справі все ж таки має відкрити. Водночас, у випадку, коли після відкриття провадження у справі буде встановлено, що заяву подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності, суд має постановити ухвалу про залишення такої заяви без розгляду (п. 1 ч. 1 ст. 207 ЦПК України). Враховуючи викладене вище, ми не можемо погодитися із формулюванням п. 2 ч. 3 ст. 121 ЦПК України, адже вважаємо, що недоцільно відкривати провадження у цивільній справі у разі, коли буде встановлено відсутність у особи відповідної цивільної процесуальної дієздатності уже при відкритті провадження у ній. У зв'язку із цим, вбачається, у правовій нормі, що її містить п. 2 ч. 3 ст. 121 ЦПК України, потрібно замінити словосполучення «недієздатною особою» на словосполучення «особою, яка немає відповідної цивільної процесуальної дієздатності».

Повернення позовної заяви, залишення її без розгляду не перешкоджає повторному зверненню особи із заявою до суду після усунення умов, що були підставою для повернення заяви або залишення її без розгляду (ч. 5 ст. 121, ч. 2 ст. 207 ЦПК України).

Дослідження юридичної природи цивільної процесуальної дієздатності осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, дозволило нам дійти таких висновків:

1) у разі набуття особою повної цивільної дієздатності, вона автоматично стає повністю цивільно-процесуально дієздатною;

2) цивільна процесуальна дієздатність може бути: а) повною, тобто особа має здатність особисто здійснювати усі цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки; б) частковою, якою наділені малолітні і неповнолітні особи в силу ст. 27-1 ЦПК України;

3) недоцільно відкривати провадження у цивільній справі у разі, коли буде встановлено відсутність у особи відповідної цивільної процесуальної дієздатності уже при відкритті провадження у ній;

4) слід викласти у новій редакції:

а) ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України: «Під час розгляду справи малолітня або неповнолітня особа здійснює процесуальні права та виконує процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України»;

б) ч. 1 ст. 29 ЦПК України: «Здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільну процесуальну дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, за винятками, встановленими у ч. 2 цієї статті, ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України, а також юридичні особи»;

в) ч. 3 ст. 29 ЦПК України: «У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому законом, надано повну цивільну дієздатність»;

г) п. 2 ч. 3 ст. 121 ЦПК України: «заяву подано особою, яка не має відповідної цивільної процесуальної дієздатності».

Усі інші проблеми, пов'язані із дослідженням цивільної процесуальної дієздатності осіб, які беруть участь у справах позовного провадження (зокрема, дослідження обсягів цивільної процесуальної дієздатності зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин), які існують у теорії і на практиці, виходять за межі цієї статті і становлять *перспективні напрямки подальших наукових розвідок*.

¹ Рыжаков А. П. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2004. – 704 с. – С. 88.

² Гусаров К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 19 с. – С. 9.

Резюме

Наукова стаття присвячена дослідженню цивільної процесуальної дієздатності осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. Сформульовано та теоретично обґрунтовано її поняття; досліджено обсяг і суб'єктний склад цивільної процесуальної дієздатності; розроблено висновки та науково-обґрунтовані пропозиції щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України.

Ключові слова: цивільна процесуальна правосуб'єктність; цивільна процесуальна правоздатність; цивільна процесуальна дієздатність осіб, які беруть участь у справах позовного провадження.

Резюме

Научная статья посвящена исследованию гражданской процессуальной дееспособности лиц, участвующих в делах искового производства. Сформулировано и теоретически обосновано ее понятие; исследован объем и субъектный состав гражданской процессуальной дееспособности; разработаны выводы и научно-обоснованные предложения по оптимизации гражданского процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: гражданская процессуальная правосубъектность; гражданская процессуальная правоспособность; гражданская процессуальная дееспособность лиц, участвующих в делах искового производства.

Summary

This scientific article is dedicated to investigation of civil procedural capability of people, who participate in matters of actional realization. Its concepts are laid down and theoretically grounded, volume and subject content of civil procedural capability is investigated, conclusions and scientific-based proposals are developed regarding optimization of civil procedural legislation of Ukraine in force.

Key words: civil procedural legal personality; civil procedural legal capacity; civil procedural capability of people, who participate in matters of actional realization.

Отримано 19.07.2010

Е. М. ГРАМАЦЬКИЙ

Ернест Мірчевич Грамацький, кандидат юридичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА
У СВІТЛІ ГАРМОНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПІ**

Прискорення глобалізаційних процесів у світі та Європі зумовлює поступове поглиблення тенденцій до інтеграції політичного, економічного, – а значить і правового – простору розвинених держав. З достатньою чіткістю це можна простежити на прикладі формування єдиних правил європейського комерційного обороту шляхом застосування різних форм узгодження законодавства держав ЄС у сфері міжнародного приватного права. Вагомим чинником актуальності дослідження європейської уніфікації та гармонізації приватного права є задеклароване Україною прагнення вступити до ЄС як магістральний напрям її зовнішньополітичної діяльності, у зв'язку з чим проблеми вдосконалення регулювання відносин з іноземним елементом з урахуванням досвіду європейських країн є важливим завданням української приватноправової доктрини.

Значна роль у вивченні сучасних проблем міжнародного приватного права в контексті зближення (уніфікації, гармонізації, апроксимації) законодавства і правових систем держав-членів ЄС та України належить таким вченим як А. С. Довгерт¹, Н. С. Кузнецова², Л. А. Луць³, О. О. Мережко⁴, В. І. Муравйов⁵, В. Ф. Опришко⁶, В. В. Попко⁷, О. В. Руденко⁸, О. Ф. Скакун⁹ та іншим дослідникам.

Метою цієї статті є з'ясування існуючих актуальних проблем міжнародного приватного права поняття у розрізі основних напрямів уніфікації та гармонізації законодавства України в сучасних умовах цілеспрямованої державної політики євроінтеграції.

На даний час вже накопичений значний досвід внутрішнього регулювання тих чи інших проблем, які можуть бути вирішені із застосуванням здобутків європейського права, Україна взяла на себе серйозні зобов'язання щодо гармонізації власного права в рамках курсу інтеграції до ЄС, у зв'язку з чим вітчизняна доктрина і практика готові до безпосередньої уніфікації та гармонізації конкретних галузевих нормативних масивів з правом країн ЄС. Зазначене повною мірою стосується і адаптації законодавства України у сфері міжнародного приватного права. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу і являє собою процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*¹⁰ ЄС (розділи 1, 2 Загальнодержавної програми). Джерелами *acquis communautaire* є: а) первинне законодавство ЄС: установчі договори ЄС*; Договір про Європейський Союз 1992 року**; Договір про злиття 1965 року; акти про приєднання нових держав-членів ЄС; б) вторинне законодавство: директиви; регламенти; рішення; рекомендації або вис-

© Е. М. Грамацький, 2010

* Договір про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року (з 1993 року – Договір про заснування Європейського співтовариства), Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії 1957 року з наступними змінами, внесеними Маастрихтським договором (Договір про утворення Європейського Союзу 1992 року), Амстердамським договором 1997 року та Ніццьким договором 2001 року, а також актами про приєднання.

** Із змінами, внесеними Амстердамським договором 1997 року та Ніццьким договором 2001 року, а також договорами про приєднання.